

УДК 37.015.31: 796

ББК 75.1

Володимир Мисів

ОРГАНІЗАЦІЯ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ПІДХОДУ ДО УЧНІВ У СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ

Статтю присвячено концептуальним ідеям і підходам щодо реалізації фізичного виховання в системі безперервної освіти, зокрема і фізичного виховання в загальноосвітній школі. Установлено, що базовими ідеями, на яких ґрунтуються сучасні уявлення стосовно шкільної системи фізичного виховання, є такі, що розглядають систему як відкриту, демократичну та гуманістичну; вона постійно розвивається й має за найвищу цінність учня з його індивідуальними особливостями. Практична реалізація цих концептуальних ідей у взаємозв'язку із завданнями фізичного виховання в загальноосвітній школі є головним напрямом сучасних наукових досліджень, а відтак і зумовлює їхню актуальність.

Ключові слова: учні, фізичне виховання, диференційований підхід, генетичні маркери.

Статья посвящена концептуальным идеям и подходам к реализации физического воспитания в системе непрерывного образования, в том числе и физического воспитания в общеобразовательной школе. Установлено, что базовые идеи, на которых основываются современные представления о школьной системе физического воспитания, это те, которые рассматривают систему как открытую, демократическую и гуманистическую, которая постоянно развивается и имеет высшую ценность – ученика с его индивидуальными особенностями. Практическая реализация этих концептуальных идей во взаимосвязи с задачами физического воспитания в общеобразовательной школе является главным направлением современных научных исследований, а затем и обуславливает их актуальность.

Ключевые слова: учащиеся, физическое воспитание, дифференцированный подход, генетические маркеры.

The article is devoted to conceptual ideas and approaches for the implementation of physical education in Continuing Education. Determined, that this applies to physical education in school. Established that the basic ideas which underlie current understanding regarding the school system of physical education are those who consider the system as an open, democratic and humanist, it is constantly evolving and has as its highest value student with his individual characteristics. Practical implementation of these conceptual ideas in conjunction with the objectives of physical education in secondary schools is the main focus of current research, and thus contributes to their relevance.

Key words: students, physical education, differentiated approach, genetic markers.

Постановка проблеми та аналіз результатів останніх досліджень. Ідея розвитку фізичного виховання як відкритої системи на засадах демократизації гуманізації є головним моментом в ідеології сучасного підходу до педагогічного процесу в середній школі.

Принцип демократизації знаходить практичну аналізацію в подоланні одноманітності форм і методів фізичного виховання, у розкритті їх різноманітності й варіантності.

Гуманізація педагогічного процесу базується на урахуванні індивідуальних особливостей кожної дитини, її наявного досвіду та рівня досягнень, інтересів і схильностей. У зв'язку із цим, на нашу думку, ефективними є принаймні два шляхи втілення у практику означених ідей: запропонувати кожному з учнів індивідуальні програми з урахуванням побажань, схильностей та інтересів або створити єдину (обов'язкову) програму фізичного виховання й реалізувати її через індивідуалізацію, тобто досягати кінцевих результатів різними (індивідуальними) шляхами.

Сучасна наукова думка свідчить, що особливості кожної людини індивідуальні, але, враховуючи подібність за основними ознаками, їх можна об'єднати в певній послідовності, у групі [6]. Визначення таких базових ознак, формування за цими ознаками однорідних груп учнів, вивчення їхніх особливостей у контексті зі спрямованістю завдань фізичного виховання й на цій підставі розробка різноманітних, варіантних

форм, методів і засобів фізичного виховання дозволить втілити в практичну діяльність сучасні педагогічні ідеї.

Таким чином, розвиток шкільного фізичного виховання як відкритої системи можливий на підставі створення єдиної навчальної програми з наявними практичними рекомендаціями стосовно різноманітних, варіантних форм, методів і засобів фізичного виховання для кожної індивідуально-типологічної групи учнів.

Відповідно до вищезазначеного, наукові дослідження повинні бути спрямованими на вирішення таких завдань:

1) визначення стабільного та комплексного критерію як основи для здійснення індивідуалізації форм, методів і засобів фізичного виховання.

2) вивчення на підставі такого критерію індивідуально-типологічних особливостей школярів за напрямами:

- стану соматичного здоров'я;
- оптимальних величин тренувальних навантажень для вдосконалення фізичної підготовленості;
- спрямованості таких тренувальних навантажень з урахуванням особливостей моторики та мотиваційної сфери учнів;
- розробка відповідних нормативних оцінок як засобу педагогічного контролю й стимулювання до рухової діяльності.

3) узагальнення наукових даних з метою розробки індивідуальних модельно-цільових характеристик фізичного стану школярів різних вікових груп.

Виходячи із зазначених позицій і було проведене наше дослідження.

Мета дослідження – розглянути питання вибору базових ознак (критеріїв) для об'єднання учнів в однорідні типологічні групи та зробити аналіз наявних досліджень щодо індивідуальних особливостей школярів таких типологічних груп у контексті сучасних завдань фізичного виховання.

Методи дослідження. Аналіз та узагальнення даних наукових, науково-методичних джерел, систематизація існуючих методичних і практичних рекомендацій.

Результати дослідження. Визначення базових ознак (критеріїв) для об'єднання окремих індивідів у певні однорідні групи складає основу диференційованого підходу. Питання диференційованого підходу, індивідуалізації на цій підставі форм, методів і засобів фізичного виховання не є новим. Упродовж багатьох років воно обговорювалося на сторінках наукових і науково-методичних видань, було об'єктом багатьох педагогічних досліджень. Державні програми зі шкільного фізичного виховання за останні 16 років визначали цей підхід як головний у реалізації їх завдань та змісту. Проте досвід роботи вчителів фізичної культури, дослідження багатьох науковців свідчать, що такі визначення продовжують мати декларативний характер, вони не пов'язані зі змістовною та контрольнo-нормативною частинами сучасних навчальних програм, тобто розраховані на середньостатистичного учня й не враховують його індивідуально-типологічних особливостей [19].

З іншого боку, велика кількість досліджень була присвячена саме питанням диференційованого підходу та індивідуалізації форм, методів і засобів фізичного виховання школярів. З позицій вирішення завдань фізичного виховання найбільша кількість праць присвячена питанням удосконалення рухових здібностей та навчання руховим діям, значно менша – оцінюванню рухової діяльності учнів та впливу експериментальних методик на стан соматичного здоров'я (у контексті сучасного розуміння поняття “здоров'я” та методик його визначення). Не зупиняючись на детальному аналізі змісту та-

ких досліджень, зазначимо лише, що автори пропонували найрізноманітніші критерії диференціації, більшість з яких можна згрупувати таким чином:

- використовувати в ролі критерію рівень фізичної підготовленості школярів з подальшим плануванням тренувальних навантажень на слабкі ділянки моторики; здійснювати комплексне вдосконалення основних рухових здібностей з плануванням на уроці відповідних навантажень на кожен з них; удосконалювати найбільш розвинуті грані моторики дітей шкільного віку. Одразу зазначимо, що за даними В.В.Зайцевої (цит. за В.А.Романенко [21]) останній підхід є найбільш ефективним, а цифрові показники відповідно до послідовності становлять 2,15; 1,0 та 2,39 умовних бала оцінювання;
- застосовувати критерій “біологічного віку” дітей, а саме рівні фізичного розвитку й статевого дозрівання та залежно від цих показників планувати відповідні розвиваючі навантаження;
- визначати величини індивідуальної адаптації школярів до фізичних навантажень різної спрямованості як показників діяльності серцево-судинної та дихальної систем з подальшим диференціюванням педагогічних дій;
- використовувати рівень соматичного здоров’я як комплексний критерій, що враховує фізичний розвиток та функціональний стан основних систем організму школярів.

Аналіз відповідних наукових джерел свідчить, що зазначені показники не можуть бути використаними для диференціації школярів, оскільки не повною мірою відповідають сучасним уявленням щодо ознак, якими вони повинні характеризуватись [4; 6; 13]. Так, Л.В.Волков [6] зазначає, що як критерій необхідно використовувати показники, що мають біологічну основу, є стабільними (тобто практично не змінюються упродовж життя) і відображають різні сторони життєдіяльності організму індивіда. Обґрунтованість такого підходу, що є особливо важливим у контексті нашого дослідження, підтримують психологи [1; 2; 20; 25], фізіологи та біологи [3; 11; 14; 16; 22] і це, таким чином, дозволяє визначити першоджерело для вибору показників із подальшим їх використанням у ролі критеріїв диференціації школярів.

Показники із зазначеними ознаками отримали назву “маркерів”, а усе їх різноманіття об’єднується в понятті “загальна конституція людини”. Так, провідний російський морфолог Б.А.Нікітюк [16] зазначає що “... сучасні уявлення про конституцію характеризують її як частину інтегральної індивідуальності людини із цілісністю ознак, що були успадковані та набуті в процесі життя, пов’язані (ознаки) з особливостями реактивності організму, темпами індивідуального розвитку та індивідуального стилю діяльності”. Фактично, загальна конституція є генотипом людини або сукупністю конституційно зумовленої спадкової інформації. Зовнішнім проявом цієї інформації є фенотипічні ознаки та парціальні конституції, останні – у вигляді сукупності маркерів різного рівня значення. До таких маркерів відносять серологічні фактори (еритроцитарні антигени), смакове сприйняття ФТК, деякі показники дерматогліфіки, одонтогліфіки, хромосомний набір, а також типи темпераменту, типи ВНД і характеру, соматичні типи конституції. Остання група маркерів реалізується в межах певного структурно-функціонального рівня [15]: тип нервової системи – нейродинамічного, тип темпераменту – психодинамічного, соматичний тип – морфологічного рівня. Іншими словами певна форма вже із самого початку зумовлює відповідну специфіку (особливість) функціонування різних органів і систем, а також організму в цілому. А оскільки зазначені маркери є стабільними упродовж індивідуального життя, стабільними будуть залишатись і відповідні їм функціональні особливості. Для фізичного виховання це означає мож-

ливість більш об'єктивного прогнозування модельно-цільових характеристик фізичного стану школярів, спрямованості й величин розвиваючих навантажень, оцінювання рухової (у т. ч. і фізичної) підготовленості учнів, їхніх схильностей, інтересів і задатків.

У зв'язку із зазначеним вище, проаналізуємо наукові дослідження, які були виконані в цьому напрямі.

Використанню маркерів у спортивній діяльності присвячено багато наукових праць. Так, виявлені достовірно значимі типологічні залежності прояву й величин і приросту основних рухових здібностей, виконання фізичних вправ, навчання рухових дій, точності відтворення окремих параметрів руху від типу темпераменту, властивостей нервової системи та соматичного типу конституції [25; 26]. Загальновизнаним є факт залежності найвищих спортивних досягнень від особливостей будови тіла спортсмена [18; 24]. Що ж стосується використання маркерів у практиці фізичного виховання школярів, то вони поодинокі [5; 8; 13; 23]. Серед таких праць необхідно виділити фундаментальне дослідження Т.Ю.Круцевич [13], у якому на підставі комплексної оцінки фізичного стану пропонуються індивідуально-типологічні програми *розвивальних навантажень для покращення рівня здоров'я та фізичної підготовленості підлітків*, а також відповідні диференційовані оцінки результативності їхньої рухової діяльності (поточні та рубіжні). У ролі маркера диференціації підлітків дослідник використала особливості *діяльності нервової системи (ВНД)*, і з цих позицій були розглянуті типологічні особливості у фізичному розвитку адаптації організму школярів до фізичних навантажень різної спрямованості.

Дослідження Н.П.Бандакова [5] дозволяють констатувати факт наявності серед молодших школярів з типологічними особливостями психічних процесів “провідних рухових здібностей”, серед яких виділяються провідні “загально-видові” та “спеціально-типологічні” здібності. Останні характеризуються позитивним впливом на психічні процеси лише в певній групі учнів: серед хлопчиків зі слабкою нервовою системою такими є силові здібності, із сильною нервовою системою – координаційні здібності. Швидкісні якості та витривалість негативно впливають на психічні процеси школярів, що досліджувались.

Вивчення ефективності диференціювання школярів за ознаками соматотипологічної належності свідчить про існування суттєвих особливостей у:

- прояві основних рухових здібностей та ефективності методик диференційованого їх удосконалення у дівчат-підлітків [3], дівчат 15–17 років [23], юнаків 15–17 років [8];
- навчанні руховим діям за показниками точності відтворення параметрів руху [16] та руховій пам'яті [27];
- домінувальних гранях моторики юнаків 15–17 років і формуванні в них позитивної мотивації в разі педагогічного впливу [8];
- окремих показниках, що характеризують рівень соматичного здоров'я (довжина, вага тіла, окружність грудної клітки, кистьова динамометрія, ЧСС, АТ) серед дівчат і хлопців підліткового віку [11];
- функціональних показниках школярів [9; 10];
- темпах статевого дозрівання [11; 17].

Разом із тим ми не виявили робіт, спрямованих на розробку диференційованої системи оцінок рухової діяльності школярів з різними соматичними типами конституції, хоча необхідність урахування відповідних ознак знаходимо в роботі В.І.Ляха [12] і воно (врахування) є логічним у зв'язку з наведеними вище даними.

Також не виявлено досліджень стосовно наявності або відсутності відмінностей у рівні соматичного здоров'я представників існуючих типів конституції. Проте наявні відмінності за окремими показниками достовірно свідчать, що низькі або нижче за середні вага й довжина тіла, окружність грудної клітки, кистьова й станова динамометрія будуть суттєво впливати на загальну оцінку здоров'я представників торакального та асеноїдного соматотипів – вони отримують низьку оцінку, хоча об'єктивно є здоровими.

Використання серологічних факторів, смакового сприйняття ФТК, деяких показників дерматогліфіки, хромосомного набору, типів темпераменту, ВНД і характеру як критеріїв для диференціювання школярів і побудові на цій підставі відповідного навчально-виховного процесу обмежена принаймні двома причинами: по-перше, практично для всіх школярів визначення характерних ознак потребує великої кількості методів або відзначається складністю методик, що є вельми проблематичним в умовах загальноосвітніх шкіл. Так, визначення типологічних властивостей нервової системи й темпераменту потребує лабораторних і позалабораторних методів дослідження, дотримання багатьох методичних вимог до вибору показників, процедури дослідження, попереднього інструктажу піддослідного, контролю за його функціональним станом, збігу діагнозу за двома або декількома методиками.

Другою причиною, яка ускладнює практичне використання більшості маркерів, є недостатня кількість науково-методичної інформації щодо функціональних (у т. ч. рухових і фізичних) особливостей школярів наявних типологічних груп. Саме в цьому напрямі потрібні наукові дослідження, а їх результати дозволять прискорити практичну реалізацію диференційованого підходу та індивідуалізацію фізичного виховання в загальноосвітній школі.

Висновки

Таким чином, проведений аналіз наукових досліджень дозволив звузити й конкретизувати коло маркерів, які об'єктивно можуть бути використаними з метою індивідуалізації фізичного виховання школярів.

Щодо доцільності використання одного з наведених маркерів вважаємо, що найбільш дослідженим у питаннях типологічних особливостей моторики, темпів росту й розвитку, окремих функціональних показників, а також його практичного використання в спортивній діяльності є соматичний тип конституції. Крім того, визначення соматичного статусу може бути здійсненим уже серед немовлят, що розширює часові межі прогнозування наявних задатків та схильностей, а відтак створює умови для оптимізації фізичного виховання вже в дошкільних закладах. Також визначення соматотипологічної належності учня не потребує великої кількості методів, процедура вимірювання є стандартною, нескладною й тому може реально використовуватись у шкільній практиці. При цьому доцільно застосовувати відповідні схеми визначення соматичного типу конституції: у дітей грудного віку за методикою А.Б.Хазанової, у віці 3 і 6 років за методикою Т.В.Панасюк, і 8–16 років – С.С.Дарської, які є модифікаціями схеми В.Г.Штефко та А.Д.Островського [17].

1. Акиншиков Т. И. Соматическая и психофизическая организация человека / Т. И. Акиншиков. – Л. : ЯГУ, 1977. – 160 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : ЛГУ, 1969. – 104 с.
3. Аршавский И. А. Физиологические механизмы и закономерности индивидуального развития: основы неэнтропийной теории онтогенеза / И. А. Аршавский. – М. : Наука, 1982. – 270 с.
4. Бальсевич В. К. Очерки по возрастной кинезиологии человека / Бальсевич В. К. – М. : Теория и практика физической культуры, 2009. – 218 с.

5. Бандаков М. П. Индивидуализация средств и методических подходов на уроках физической культуры как условие эффективного развития физических качеств и психических процессов школьников (на материале исследования 4–5 классов) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки и оздоровительной физической культуры” / М. П. Бандаков. – Л., 1980. – 21 с.
6. Волков Л. В. Спортивна підготовка молодших школярів : навч. посіб. / Л. В. Волков. – К. : Освіта України, 2010. – 288 с.
7. Генетические маркеры в антропогенетике и медицине : тезиси 4-го Всесоюзного симпозиума. – Хмельницкий, 1988. – 297 с.
8. Єдинак Г. А. Фізичне виховання дітей з церебральним паралічем : монографія / Геннадій Анатолійович Єдинак. – Кам’янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2009. – 394 с.
9. Єдинак Г. А. Соматотипи і розвиток фізичних якостей дітей : монографія / Г. А. Єдинак, М. В. Зубаль, В. М. Мисів. – Кам’янець-Подільський : ОПОМ, 2011. – 280 с.
10. Зубаль М. В. Развитие і вдосконалення фізичних якостей хлопців 7–17 років різних соматотипів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих. і спорту : спец. 24.00.02. “Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення” / М. В. Зубаль. – Львів, 2009. – 19 с.
11. Клиорин А. И. Биологические основы учения о конституциях человека / А. И. Клиорин, В. П. Чтецов. – Л. : Наука, 1979. – 210 с.
12. Оценки успеваемости учащихся и эффективности деятельности учителя физической культуры / под ред. В. И. Ляха, Г. Б. Мейксона, Л. Б. Кофмана. – М., 1992. – 29 с.
13. Круцевич Т. Ю. Оцінка як один із факторів підвищення мотивації учнів до фізичної активності / Т. Ю. Круцевич // Фізичне виховання в школі. – 1999. – № 1. – С. 47–50.
14. Маркосян А. А. Развитие человека и надежность биологической системы / А. А. Маркосян // Основы морфологии и физиологии детей и подростков. – М., 1969. – С. 5–13.
15. Мерлим В. С. Структура личности: характер, способности, самосознание : уч. пособ. к спецкурсу / В. С. Мерлим. – Пермь : ПГПИ, 1989. – 107 с.
16. Никитюк Б. А. Интеграция знаний в науках о человеке (интегративная анатомическая антропология) / Никитюк Б. А. – М. : СпортАкадемПресс, 2000. – 440 с.
17. Оценка типов конституции у детей и подростков. – М., 1975. – 58 с.
18. Платонов В. Н. Общая теория подготовки спортсменов в Олимпийском спорте / В. Н. Платонов. – К. : Олимп. л-ра, 1997. – 589 с.
19. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів : Фізична культура : 1–4 класи. – Ірпінь : Перун, 2001. – 112 с.
20. Роль среды и наследственности в формировании индивидуальности человека / под ред. И. В. Равич-Щербо. – М. : Педагогика, 1988. – 336 с.
21. Романенко В. А. Двигательные способности человека / В. А. Романенко. – Донецк : Новый мир, 1999. – 336 с.
22. Русалов В. М. Биологические основы индивидуально-психологических различий / В. М. Русалов. – М. : Наука, 1979. – 352 с.
23. Сидорченко К. М. Оптимізація занять оздоровчої спрямованості у фізичному вихованні хлопчиків 11–14 років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих. і спорту : спец. 24.00.02. “Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення” / К. М. Сидорченко. – Львів, 2009. – 20 с.
24. Таннер Д. Рост и конституция человека / Д. Таннер // Биология человека. – М. : Мир, 1979. – С. 336–421.
25. Теплов Б. М. Способности и одаренность / Б. М. Теплов // Психология индивидуальных различий. – М., 1988. – 223 с.
26. Уэйнберг Р. Основы психологии спорта и физической культуры / Р. Уэйнберг, Д. Гоуди. – К. : Олимп. л-ра, 1998. – 348 с.
27. Черкасова Р. А. Проблема двигательной памяти в спортивной и психологической антропологии / Р. А. Черкасова // Новости спортивной и медицинской антропологии. – 1990. – Вып. 3. – С. 18–36.

Рецензент: канд. наук з фіз. вих., доц. Випасняк І. П.